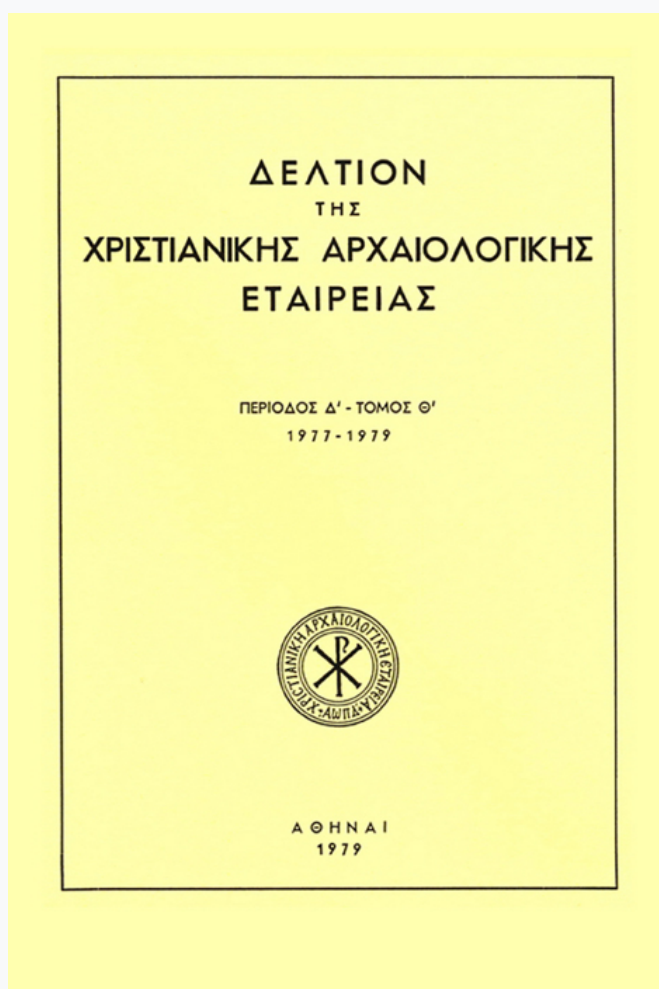

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Μαρία Γ. Σωτηρίου

Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ

doi: [10.12681/dchae.865](https://doi.org/10.12681/dchae.865)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΟΥΡΙΚΗ Ν. (1979). Μαρία Γ. Σωτηρίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, η'-ι'.
<https://doi.org/10.12681/dchae.865>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μαρία Γ. Σωτηρίου

Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

ΑΘΗΝΑ 1979

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Στις 21 Φεβρουαρίου του 1979 χάθηκε η Μαρία Σωτηρίου, κορυφαίο μέλος της κοινότητας των βυζαντινολόγων. Ἡ προσφορά της στην ἀνακάλυψη καὶ τὴ γνώση τῶν βυζαντινῶν μνημείων καὶ ἄλλων ἔργων βυζαντινῆς τέχνης στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ στὸ Σινᾶ, ἡ μεγάλη της συμβολή, μαζί με τὸν Γεώργιο Σωτηρίου, στὴν ἰδρυση καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου στὴν Ἀθήνα καὶ γενικότερα ἡ δυναμικὴ παρουσία της γιὰ περισσότερα ἀπὸ πενήντα χρόνια στὴν ἱστορία τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στὴ χώρα μας σφραγίζουν τὴν ἑλληνικὴ ἔρευνα στὸν τομέα αὐτό.

Ἡ πνευματικὴ πορεία τῆς Μαρίας Σωτηρίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σκιαγραφηθῇ μετὰ τὸν τρόπο ποὺ συνηθίζεται στὰ βιογραφικὰ σημειώματα. Ἄν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐπιστήμονα τὴν ἀποκρύπτει ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ τὸ «ἀπρόσωπο» ἐπιστημονικὸ τοῦ ἔργο, μετὰ τὴ Μαρία Σωτηρίου συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν θεμάτων μελέτης, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν τρόπο μεθοδολογικῆς προσέγγισης, πρέπει νὰ κοιτάξῃ κανεὶς πρῶτα τὴ σπάνια ποσωπικότητά της μετὰ τὴν ἀνθρωπιὰ, τὸ ἀσίγαστο πάθος γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ ἔρευνα καὶ τὸν ἔρωτα γιὰ τὸν κόσμον τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ Μαρία Σωτηρίου γεννήθηκε τὸ 1888 στὴ Λάρισα. Στὰ δεκαοχτὼ της χρόνια ἔφευγε γιὰ τὴ Γερμανία μαζί με τὸ σύντροφό της, τὸν Γεώργιο Σωτηρίου. Ἡ ἀνήσυχη φύση της τὴν ὥθησε στὴ γνωριμία μετὰ πολλαπλὰ θέματα, ὅπου ὡστόσο ξεχώριζε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὴ φιλοσοφία, τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης. Στὰ μουσεῖα τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βιέννης συνήθιζε νὰ ἀντιγράφη ἔργα ζωγραφικῆς. Ἀπὸ τότε καὶ σὲ ὅλη της τὴ ζωὴ εἶχε σαφεῖς, ξεκάθαρες προτιμήσεις. Τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, τὰ τοπία εἴτε τῆς ἄρεσαν σὲ σημεῖο ποὺ γίνονταν διαρκὲς πάθος ζωῆς εἴτε τὴν ἄφηναν ἀδιάφορη, σχεδὸν ἐχθρική. Ἡ συναισθηματικὴ σχέση μετὰ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἔρευνα ἀποτελοῦσε ἔτσι τρόπο ζωῆς καὶ εἶναι ἐκπληκτικὸ τὸ ὅτι διατήρησε τοῦτο τὸ νεανικὸ ἐνθουσιασμό ὡς τὸ τέλος.

Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴ σπάνια «ἐμπάθεια», ἡ Μαρία Σωτηρίου εἶδε τὰ θέματα τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας τῆς τέχνης κάτω ἀπὸ αὐστηρὰ κριτήρια αἰσθητικῆς ἀξιολόγησης καὶ εἰκονογραφικῆς ἱεραρχίας. Μὲ πάθος στράφηκε στὶς μνημειακὲς ἐκφράσεις τῆς βυζαντινῆς τέχνης, κυρίως στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι αὐτὲς ἀποτελοῦσαν τὰ πιὸ ὀλοκληρωμένα ἐπιτεύγματα τοῦ Βυζαντίου. Ἡ καίρια

ἐξαίρεση πού ἔκαμε ἀναφερόταν στὸν κόσμον τῆς βυζαντινῆς εἰκόνας πού συνδέεται μὲ τὴ συναρπαστικὴ ἐμπειρία τὴν ὁποία ἔζησαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Γεώργιος Σωτηρίου στὴν ἐπίσκεψή τους στὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ.

Ἡ Μαρία Σωτηρίου ἀναζητοῦσε λύσεις στὰ μεγάλα προβλήματα πού παροῦσiαζαν σπουδαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὅτι ἡ πρώτη τῆς μελέτη ἀναφέρεται στὴν Παναγία τῆς Σκριποῦς, ἓνα προβληματικὸ μνημεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς. Μὲ ἀνάλογο πάθος ἀσχολήθηκε ἀργότερα μὲ δύο ἄλλους σημαντικοὺς ναοὺς, τὸν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης, πού δημοσιεύθηκε σὲ μεγάλη μονογραφία σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γεώργιο Σωτηρίου, καὶ τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πετράκης, ἓνα ἀπὸ τὰ πρωτοποριακὰ παραδείγματα ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ βυζαντινὴ Ἀθήνα.

Μὲ παρόμοια κριτήρια ἡ Μαρία Σωτηρίου ἐπεξεργάσθηκε τὸ ἐξαιρετικὰ πλούσιο καὶ δύσκολο ὕλικὸ ἀπὸ ἑκατοντάδες εἰκόνες πού ἀνακάλυψε μαζί μὲ τὸν Γεώργιο Σωτηρίου στὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ ὄρος Σινᾶ. Γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς οἱ ἐξερευνήσεις τους σὲ μακρινὲς περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μὲ στόχο τὴν ἐπισήμανση καὶ τὴ μελέτη νέου ὕλικου, προξενοῦν μεγάλη ἐντύπωση. Ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Κύπρος, ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Γεωργία, τὸ Κάιρο καὶ τὸ Σινᾶ δίνουν τὸ μέτρο γιὰ τὶς τολμηρὲς ἀναζητήσεις τους στὸ χῶρον τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Τὸ 1938 ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Μαρία Σωτηρίου ἐφθασαν στὴ Μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ γιὰ νὰ καταγράψουν καὶ νὰ μελετήσουν τὶς εἰκόνες τῆς Μονῆς. Ἡ κυρία Σωτηρίου πῆγε πάλι ἐκεῖ, τὸ 1954, γιὰ διεξοδικὴ μελέτη καὶ φωτογράφιση τοῦ ὕλικου. Ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ δίτομο ἔργο «Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ» ἀπὸ τὸν Γεώργιο καὶ τὴ Μαρία Σωτηρίου πού δημοσιεύθηκε τὸ 1956 καὶ τὸ 1958 στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ προσφορὰ στὴν ἐπιστῆμὴ μὲ τὴ δημοσίευση αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας, ἀφοῦ ἄνοιξε ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν παρουσίαση αὐτὴ καὶ μὲ τὶς ἐπακόλουθες ἐργασίες τοῦ Kurt Weitzmann, οἱ βυζαντινολόγοι συνειδητοποίησαν τὴν καίρια συμβολὴ τοῦ ὕλικου τῶν εἰκόνων τοῦ Σινᾶ γιὰ τὴ συνολικὴ σύλληψη τῶν προβλημάτων τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐξάλλου, εἰδικὰ θέματα πού εἶχαν ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστῆμὴ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὅπως λόγου χάρις ἡ διαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ τέμπλου καὶ ἡ ἀγιογραφικὴ εἰκονογραφία, φωτίσθηκαν σημαντικὰ ἀπὸ τὸ πολύτιμο ὕλικὸ τῶν ζωγραφιστῶν ἐπιστυλίων τέμπλων καὶ ἀπὸ τὶς εἰκόνες τῶν Μηνολογίων. Παράλληλα, τὸ συναρπαστικὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ στὴ Δύση ἀπόκτησε νέες προεκτάσεις μὲ τὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ εἰκόνων τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων, πού ἔχουν γίνεῖ πλέον ἀπαραίτητο ἐφόδιο καὶ γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα.

Δύο άλλες βασικές αρχές για τὸ πλησίασμα τοῦ ἔργου τῆς Μαρίας Σωτηρίου ἦταν ἡ πίστη της στὸ μοναδικὸ ρόλο τῆς πρωτεύουσας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν κριτηρίων ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς ποιότητος καὶ ἐκλεπτυσμένων θεολογικῶν ἀποχρώσεων καὶ ἀκόμη ἡ ἀναζήτηση τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητος τοῦ καλλιτέχνη στὰ ἔργα τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. Ἡ Μαρία Σωτηρίου συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους ἐρευνητὲς τῆς βυζαντινῆς τέχνης στὴ χώρα μας ποὺ κατανόησαν μὲ ἀρκετὴ διορατικότητα γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς ὅτι τὰ ἐλλαδικὰ μνημεῖα μποροῦν νὰ προσφέρουν πολὺτιμες μαρτυρίες γιὰ τὰ κυρίαρχα ρεύματα τῆς τέχνης στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σὲ ἄλλα μεγάλα κέντρα πολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Βυζαντίου. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα πραγματοποιήθηκαν ἡ μελέτη γιὰ τὴν πρῶιμη παλαιολόγεια ἀναγέννηση στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 13ο αἰῶνα καὶ ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς μὲ τὴν τεκμηριωμένη ἐργασία «Ἡ Μακεδονικὴ Σχολὴ καὶ ἡ λεγομένη Σχολὴ Μιλούτιν». Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι ἡ Μαρία Σωτηρίου ἐστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον της στὰ μνημεῖα τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου γιὰτὶ συνειδητοποίησε τὴν ἐξαιρετικὴ τους σημασία, ἰδιαίτερα στὴν τελευταία φάση τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ ρομαντικὴ διάσταση ποὺ περιεῖχε κάθε πνευματικὴ της ἀναζήτηση ἀποτελεῖ καθοριστικὸ παράγοντα γιὰ νὰ κατανοήσουμε γιὰτὶ, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς της, ἀσχολήθηκε μὲ πάθος, ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ συχνὰ ἕνα αἶσθημα πικρίας μὲ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ θρυλικοῦ ζωγράφου Πανσέληνου. Ἡ πεισματικὴ καὶ δυσεξήγητη, ὅπως πίστευε, ὑποτίμηση τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπερβολικὴ ἔξαρση τῆς σημασίας τῆς ζωγραφικῆς τῆς Περιβλέπτου στὴν Ἀχρίδα, τοῦ πρώτου τοιχογραφικοῦ συνόλου τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ καὶ τοῦ Εὐτυχίου, ποὺ ἀργότερα δέχτηκαν παραγγελίες ἀπὸ τὸ Σέρβο κράλη Μιλούτιν, ἔδωσε τὸ βασικὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἀγιορείτικου μνημείου. Ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἡ Μαρία Σωτηρίου ἀσχολήθηκε μὲ λεπτομερειακὲς συγκρίσεις ἀνάμεσα στὸ Πρωτάτο, τὴν Περιβλέπτο τῆς Ἀχρίδος καὶ ἄλλα σημαντικὰ μνημεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνα στὴ Θεσσαλονίκη, στὸ Ἅγιον Ὄρος, στὴ Βέροια καὶ τὴ Σερβία. Ἀντιμετώπιζε βεβαίως ἕνα εἰδικὸ πρόβλημα, τὴν ἀδυναμία προσέγγισης τῶν μεγάλων μνημειακῶν συνόλων τοῦ Ἀθῶ. Ἔτσι ἡ ἐπίπονη καὶ πεισματικὴ προσπάθειά της νὰ συλλάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ συνόλου τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Πρωτάτου καὶ τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων της ἦταν ἰδιαίτερα συγκινητικὴ. Ἡ ἐργασία γιὰ τὸ Πρωτάτο ποὺ δὲν ὀλοκληρώθηκε ἐλπίζομε ὅτι θὰ ἰδῇ σύντομα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἡ σύντομη αὐτὴ σκιαγράφηση τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τῆς Μαρίας Σωτηρίου εἶναι ἰδιαίτερα ἐλλειπτικὴ. Πολλὲς σημαντικὲς πτυχὲς τῆς

πνευματικῆς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς καθοριστικῆς τῆς συμβολῆς σὲ καίρια θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ τὴν τύχη τῶν βυζαντινῶν μνημείων στὴ χώρα μας δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ἀποκαλυφθοῦν μὲ πληρότητα. Βασικὸς περιορισμὸς εἶναι τὸ ὅτι ἡ Μαρία Σωτηρίου ἐργαζόταν συνήθως ὅπως οἱ καλλιτέχνες τοῦ Μεσαίωνα. Παρ' ὅλο τὸ σπάνιο δυναμισμό της, ἀγωνιζόταν συχνὰ χωρὶς νὰ διεκδικῇ τὴν ἀναγνώριση ποὺ δίκαια τῆς ἀνῆκε. Ἐπισημάνθηκε προηγουμένως τὸ ρομαντικὸ στοιχεῖο ποὺ ὑπῆρχε πάντοτε στὶς ἐρευνητικὰ ἀναζητήσεις της. Παράλληλα, τὴ χαρακτήριζε σὲ μέγιστο βαθμὸ ἡ αἴσθησις τοῦ χρέους ἀπέναντι στὰ μνημεῖα τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ ἄμεση, θετικὴ ἀνταπόκριση στὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονταν ἀπὸ ἄγνοια, ἀδιαφορία ἢ εὐκαιριακὰ σκοπιμότητες. Στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ποὺ εἶχε γίνει γιὰ τὴ Μαρία Σωτηρίου κέλυφος ζωῆς, ἡ παρουσία της ἦταν πάντοτε αἰσθητή. Ἦταν ἡ πρώτη ποὺ ρωτοῦσε μὲ ἀγωνία γιὰ τὰ νέα βιβλία, γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὸν καθαρισμὸ γνωστῶν βυζαντινῶν μνημείων καὶ γιὰ τὴν ἐπισήμανση νέων. Ὅσες φορὲς τῆς δείχναμε μέρος ἀπὸ τὴν ἐργασία μας, κάποιες φωτογραφίες ἀπὸ ὑλικὸ ἄγνωστο γιὰ ἐκείνην ἢ τῆς μιλοῦσαμε γιὰ δικά μας ταξίδια, ἡ χαρὰ της ἦταν ἀνείπωτη. Ἡ ἐξαιρετικὰ φιλικὴ καὶ ἐνθαρρυντικὴ ἀντιμετώπιση τῆς προσπάθειας τῶν νέων στὶς πρῶτες τοὺς ἀναζητήσεις στὸ χῶρο τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν ἔχει ἐξασφαλίσαι σπάνιο σεβασμὸ καὶ ἐκτίμηση στὸ πρόσωπό της.

Τὸ μεγάλο δῶρο ποὺ χάριξε ἡ Μαρία Σωτηρίου ἦταν τὸ ὅτι ἔμεινε ἀνθρώπου νέος καὶ ἐξαιρετικὰ ζωντανὸς ὥς τὸ τέλος τῆς ζωῆς της γιὰτὶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐκδηλώνῃ πάντοτε νεανικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πράγματα ποὺ ἀγαποῦσε. Ἡ στάση της στὴ ζωὴ μὲ τὸ γνήσια προοδευτικὸ της πνεῦμα, τὴ σπάνια λιτότητα ποὺ τὴ χαρακτήριζε καὶ τὴν ἀμεσότητα στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, ἀκόμη μὲ τὴ χαρὰ ποὺ τῆς ἔδινε καὶ τὸ πιὸ μικρό, ἀπλὸ ἀντικείμενο τῆς καθημερινῆς της ἐμπειρίας φανέρωνε ἕναν ἄνθρωπο συμφιλωμένο μὲ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου. Εἶχε τὴν τάση νὰ ἐξιδανικεύῃ τὰ πάντα γιὰτὶ ἐνιωθε τὴν ἀνάγκη νὰ ζῇ σ' ἕνα κόσμον μὲ ὁμορφιὰ καὶ ποιότητα. Τοῦτο τὸ στοιχεῖο, μαζὶ μὲ τὴν δξύτητα τοῦ πνεύματος, τὴν ἐγρήγορση στὴ σκέψη καὶ τὴ μαχητικὴ ἱεραποστολικὴ διάθεση, δίνει τὸ μέτρο γιὰ τὸ πλησίασμα αὐτῆς τῆς σπάνιας προσωπικότητος. Ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ἕνα μήνυμα αἰσιοδοξίας καὶ ἀνθρωπιᾶς γιὰ τοὺς νεώτερους ποὺ θὰ συνεχίσουν τὴν πορεία στὸν ἴδιον δρόμον ἀναζήτησης σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅμως ἡ ὁποία προοιωνίζεται ἐχθρικὴ γιὰ ἀνάλογους ὁραματισμούς.

ΝΤΟΥΛΑ ΜΟΥΡΙΚΗ